



Annelien Kapper MSc & Ma
Projectmedewerker bij het
Kenniscentrum Landschap,
Rijksuniversiteit Groningen



1 – Perspectieftekening
Plantage Santa Barbara
anno 1758. UTRECHTS ARCHIEF

Plantages langs de Commewijnerivier

De goudkust van Suriname

In 1667 werd Suriname Nederlands grondbezit. Op dat moment kreeg het fort in Paramaribo de naam Fort Zeelandia.² Maar al in de 16e eeuw waren de eerste Nederlanders in Suriname neergestreken. Slechts enkelen waren, net als Engelsen, op zoek naar landbouwgronden. Ze bleven niet lang: ze werden geteisterd door malaria en belaagd door Indianen. Na 1654 kwam ook een groep joden uit Brazilië naar Suriname toe. Zij wisten met hun kennis van tropische landbouw een sterke positie in Suriname te verwerven. Door hun komst functioneerde Suriname niet langer alleen als handelspost, maar werd het ook een belangrijk landbouwgebied (zie figuur 2).³ Het land was ontsloten via de rivieren. Forten

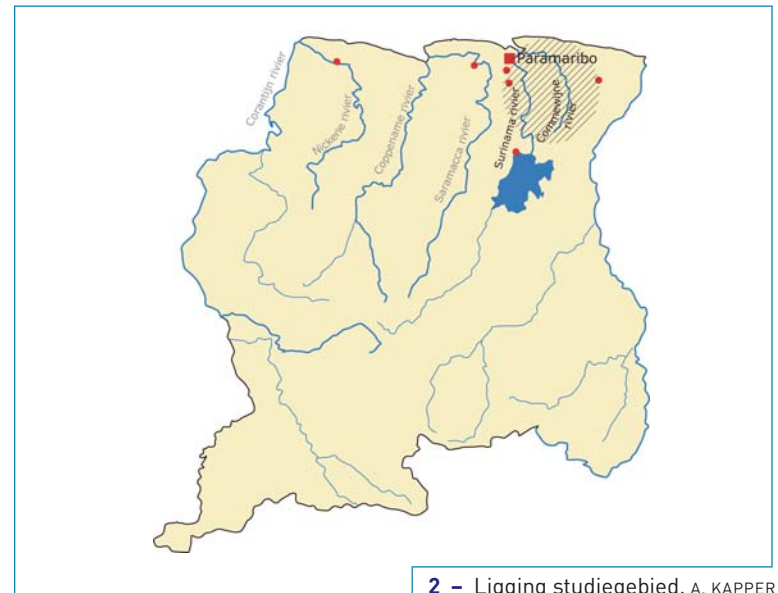
speelden daarbij een essentiële rol. Dit zien we terug in de ontwikkeling van plantages langs de Commewijnerivier (zie figuur 3). In eerste instantie kozen de kolonisten locaties aan de bovenloop van de rivier. Deze gronden bestonden hoofdzakelijk uit zand en waren makkelijker in cultuur te brengen dan de moerassige kleigronden langs de benedenloop. Bovendien lagen ze beschermd tegen aanvallen van zeerovers. Op de overgang van de beneden- naar de bovenloop was namelijk Fort Sommelsdijck gelegen, dat het achterland beschermde. In 1747 kwam bij de monding van de rivier een nieuw fort gereed: Fort Nieuw-Amsterdam.⁴ Vanaf dat moment was het veilig genoeg om de moerassige, vruchtbare kleigronden in de kuststrook in cultuur te kun-

nen brengen (zie figuur 4). Deze kleigronden bleken later erg vruchtbaar maar waren tot dan toe vrijwel ontoegankelijk. De Joodse kolonisten hadden geen ervaring met kleigronden. Ze waren in Brazilië gevestigd op zandgronden en kozen in Suriname voor vergelijkbare gebieden. De Nederlanders daarentegen hadden in dezelfde tijd veel kennis opgedaan van waterstaatkunde, onder meer met de grote droogmakerijen in West-Nederland.⁵

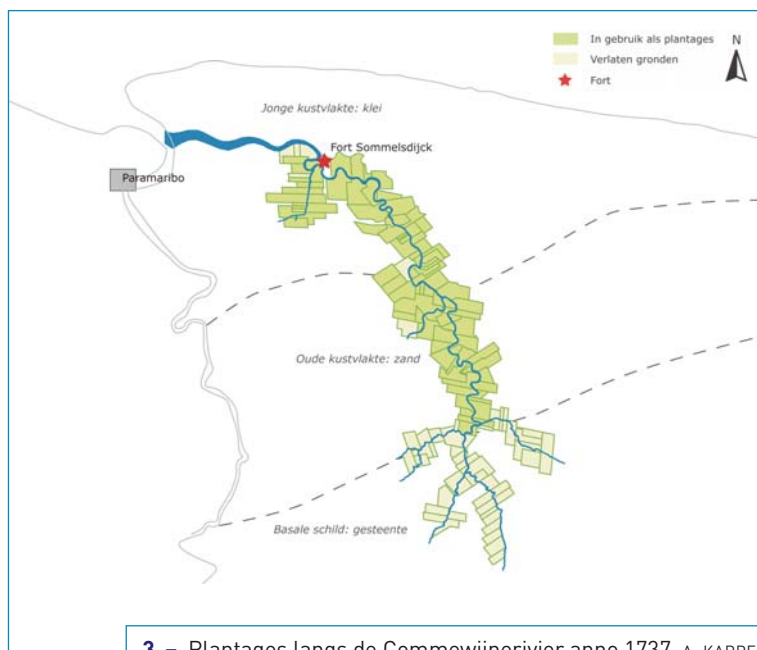
Gronduitgifte

Men wilde Suriname zo snel mogelijk bevolken. Voor de eerste kolonisten golden geen restricties. Voor de inbezitneming was geen vergunning nodig en de eigenaar kon zelf de ligging en

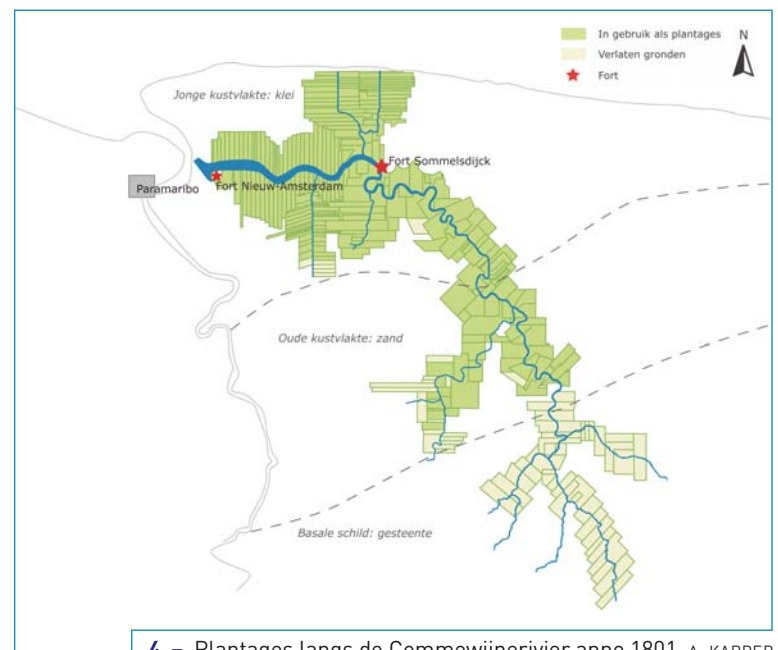
De inname van Suriname door Nederland leidde tot de ontwikkeling van een nieuwe economie. Plantages speelden hierin een belangrijke rol. De Nederlanders brachten grote gebieden in cultuur. In de 18e én 19e eeuw bereikte de plantage-economie haar hoogtepunt. Plantagegronden werden uitgegeven langs rivieren, zoals de Commewijnrivier. De aanleg van plantages op de laaggelegen kuststrook was een lastige opgave, vooral vanwege de waterproblematiek. De plantages waren zelfstandige polders met een eigen waterhuishouding. Tegenwoordig is veel verloren gegaan. Een inventarisatie geeft inzicht in de restanten en de waarde van dit cultureel erfgoed. Wat is er nog over en wat moet ermee gebeuren?



2 – Ligging studiegebied. A. KAPPER



3 – Plantages langs de Commewijnrivier anno 1737. A. KAPPER



4 – Plantages langs de Commewijnrivier anno 1801. A. KAPPER

grootte van de plantage kiezen.⁶ Dit zorgde voor een onregelmatig patroon van plantages langs de rivier.⁷ De vraag naar plantagegronden nam zo sterk toe dat de overheid in 1744 besloot om gronden uit te geven. Er was een aantal oorzaken voor de sterke ontwikkeling van plantages in het midden van de 18e eeuw. De Republiek had in 1750 een einde gemaakt aan bestuurlijke en politieke conflicten in de kolonie. De internationale Hollandse stapelmarkt bloeide op; dit vergrootte de vraag naar koloniale producten. In de jaren '40 van de 18e eeuw liet de suikerraffinage in Amsterdam een sterke groei zien. De handelaren zochten naar investeringen en investeerden onder andere in plantages.⁸

Eisen bij gronduitgifte

Vanwege de grote vraag naar plantagegronden werden hogere eisen gesteld. De eerste plantages konden wel een oppervlakte bereiken van 2000 akkers (858 ha). Gouverneur Van Aerssen van Sommelsdijck nam in 1685 maatregelen voor de gronduitgifte. Vanaf dat moment werden meer voorwaarden verbonden aan de vestiging van plantages. Zo werd de maximale oppervlakte 1000 akkers (429 ha) en de maximale breedte langs de rivier 60 kettingen (± 1240 m.).⁹ De breedte langs de rivier was belangrijk bij de gronduitgifte. Transport vond plaats over water en de ligging aan de rivier was essentieel voor de plantage. Vanaf 1685 veranderde de vorm van nieuwe plantages: die werden smal en diep.

De grootte van de plantages werd uitgedrukt in akkers. Deze maat was afgeleid van het Engelse 'acre'; één akker staat gelijk aan 0,43 ha.¹⁰ Verder moest een jaarlijkse vergoeding aan de landeigenaar van één stuiver per akker worden gegeven en gold een verplichte opmeting door een landmeter binnen drie maanden na uitreiking van de giftbrief.

In 1690 werden weer nieuwe eisen gesteld aan de gronduitgifte. De grond mocht binnen tien jaar niet worden verkocht, binnen één jaar en 6 weken moest een fatsoenlijk woonhuis worden gebouwd en op de grond moest een minimum aantal slaven aanwezig zijn. Later waren de plantages langs de benedenloop van de Commewijne nog slechts 30 Rhijnlandse kettingen (± 600 meter) breed.¹¹

Opbouw van de plantages

Van plantages langs de benedenloop zijn oude inrichtingskaarten gevonden. Hieruit kunnen we een aantal zaken aflezen. Omdat verkeer plaatsvond over water waren de gebouwen altijd gesitueerd aan de rivier. In de bebouwing was een duidelijke hiërarchie aanwezig. Zo stond het plantagehuis altijd prominent in het zicht bij de entree. Men kwam met een tentboot over de rivier aanvaren. Vervolgens ging men de kreek in en merde men aan bij de steiger. Van daaruit liep men over een pad met aan weerszijden (sinaasappel)bomen naar het plantagehuis. Rondom het huis lagen de bedrijfsgebouwen zoals een timmerloods, koffieloods en suikermolen. Achter deze bedrijfsgebouwen vonden we tenslotte de woningen van de slaven (zie figuur 1).¹² Achter de gebouwen begonnen de velden waar de gewassen werden verbouwd.

De gronden achter de plantages waren vaak niet in cultuur gebracht. Op de hogere en drogere delen bestond dit gebied uit bos. Deze houtgronden dienden voor de houtvoorziening van de plantages. Op de lagere en natte delen dienden deze gronden als waterberging.

Waterhuishouding op de plantages

De plantages waren zelfstandige polders. Elke plantage was bedijkt en had een gedegen afwateringsstelsel met sluizen. De percelen waren aan-

gesloten op dit afwateringsstelsel. De percelen waren verdeeld in akkers, waar de gewassen op bedden werden geteeld (zie figuur 5). De plantages lagen aan de benedenloop van de rivier. Dit hield in dat ze zich moesten beschermen tegen de getijdenwerking. Zout water is vernietigend voor de gewassen. Daarnaast kent Suriname jaarlijks twee regentijden en twee droge tijden. De watervoorraden fluctueerden sterk. In de regentijd moest men het water snel kunnen afvoeren en in droge tijden moest men water kunnen inlaten. Door de sterke getijdenverschillen kon men voldoende water uitlaten.¹³ Op de suikerplantages was het watersysteem nog wat uitgebreider. Deze plantages hadden gescheiden watersystemen voor ontwatering en transport. Dit had te maken met de suikermolen en de hoeveelheid ruwe producten. Het suikerriet kent een groei-periode van 16 maanden waarna nieuwe stengels werden geplant. Ter vergelijking: koffieboomen konden wel 40 jaar meegaan. Het suikerriet werd gekapt en naar de suikermolen gebracht. De eerste suikermolens werden aangedreven door dieren, latere werden aangedreven door waterkracht (zie figuur 6). Er was immers genoeg getijdenverschil. Maar dit hield in dat de molen op een vaste plek stond en alle ruwe producten heen moesten worden gebracht door de slaven. Sommige plantages konden wel vijf kilometer diep zijn. Een stelsel van vaarsloten, in Suriname

ook wel trezen genoemd, bood uitkomst. Het waterpeil in de loostrezen, die dienden voor waterafvoer, moest zo laag mogelijk zijn. Het niveau in de vaartrezen moest juist zo hoog mogelijk zijn. De watersystemen waren strikt gescheiden. Deze beschrijving van de algemene waterstaat op de plantages vertoont overeenkomsten met de droogmakerijen destijds in West-Nederland.

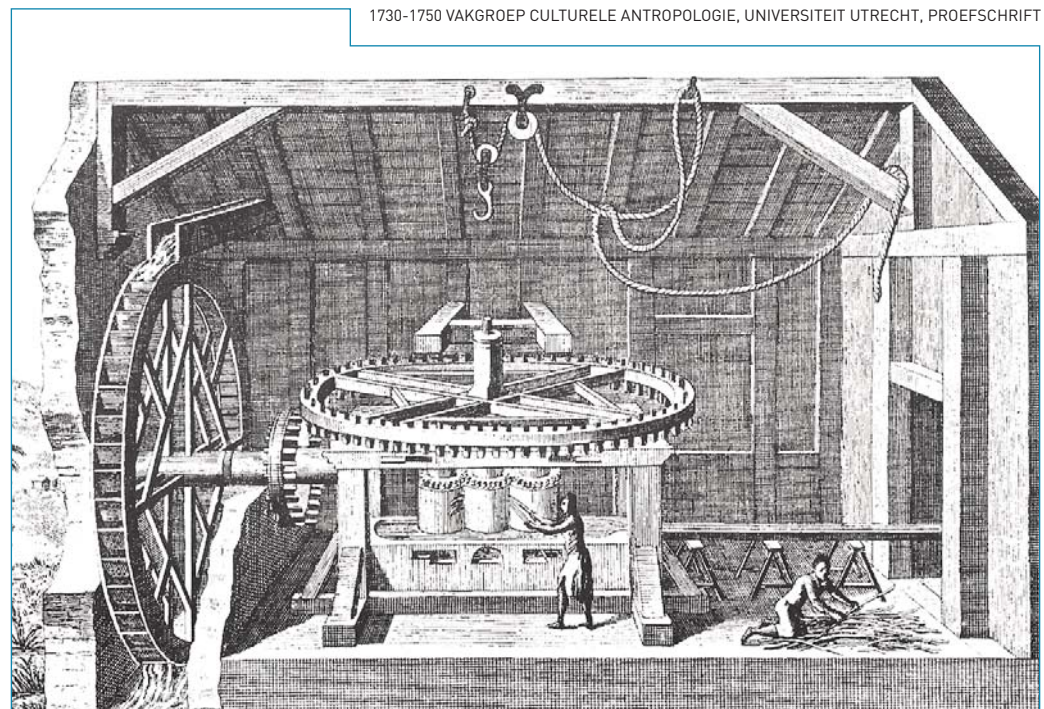
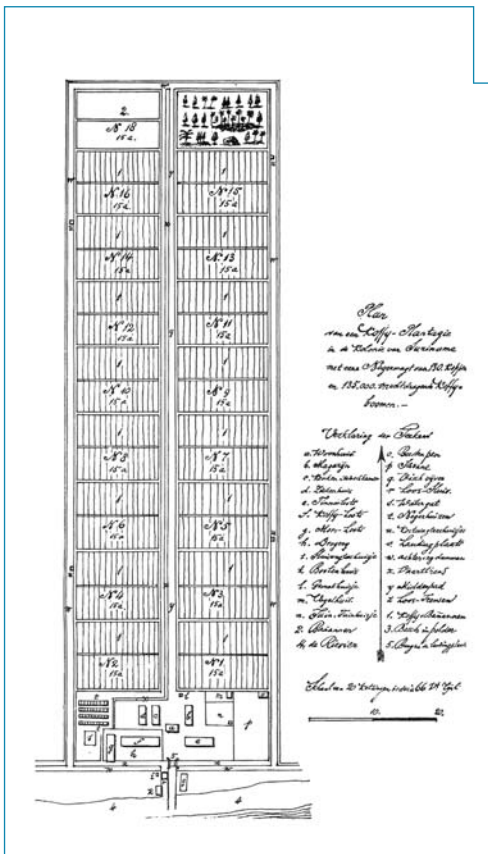
Droogmakerijen West-Nederland

Holland, en met name Amsterdam, werd in de 17e eeuw het brandpunt van economische, financiële en culturele activiteiten. De rijken zochten goede investeringen voor hun geld. De ondernemers richtten gezamenlijke gelegenheids-ondernemingen op en zo kwam de kolonisatie van het veenlandschap van Holland op gang.¹⁴ In 1612 lukt het om de Beemster droog te malen. Op de plattegrond van de Beemster zien we een regelmatige verkaveling, net als op de plattegrond van de plantages. Het is echter niet aangetoond dat de maatvoering van de inrichting van de droogmakerij in Nederland ook gehanteerd is bij de aanleg van de plantages in Suriname. Wel geldt voor zowel de droogmakerij als de plantage de droogmaking: in Nederland vond dit plaats middels windenergie, in Suriname middels getijdenverschil.

5 – Inrichting van een koffieplantage. VOLDERS, J.L. (1966), BOUWKUNST IN SURINAME:

DRIEHONDERD JAREN NATIONALE ARCHITECTUUR, VAN SAANE, LECTURA ARCHITECTONICA, HILVERSUM.

6 – Suikerpersers aangedreven op waterkracht. BEELDSNIJDER, R.O & W.S.M. HOOGBERGEN (1994), 'OM WERK VAN JULLIE TE HEBBEN': PLANTAGESLAVEN IN SURINAME 1730-1750 VAKGROEP CULTURELE ANTHROPOLOGIE, UNIVERSITEIT UTRECHT, PROEFSCHRIFT



Van suiker tot indigo

Op de eerste plantages, ongeveer 23, die Crijnsen aantrof in 1667 werd suiker en tabak geteeld.¹⁵ Rond 1700 breidde het aantal plantages verder uit. De suikerproductie bleef de belangrijkste teelt. De tabakscultuur ging achteruit en nieuwe teelten kwamen op, waaronder cacao, koffie, katoen en indigo. Rond 1750 was de koffieteelt uitgegroeid tot een zelfstandige sector binnen de plantage-economie.¹⁶ Tot 1790 bleef de productie van koffie stijgen. De economie in Suriname was geheel afhankelijk van Nederland en Europa. De kapitaalgoederen werden naar Holland gebracht en daar ingevoerd en verder verwerkt. Het hoogtepunt lag in 1785 toen 591 plantages in gebruik waren.

Na een daling begin 19e eeuw, vanwege het Continentaalstelsel onder het Napoleontisch bewind, liet de productie rond 1825 weer een lichte opleving zien, maar deze was van korte duur. De staat van grond en koffieboomen was bepalend voor de productie. Door uitputting van grond en degradatie van oude koffieboomen daalde de opbrengst. De daling zette zich voort zodat er in 1940 nog slechts 10 plantages in bedrijf waren (zie tabel 1).¹⁷

Tabel 1. Ontwikkeling aantal plantages in langs de na 1832¹⁸

Jaartal	Aantal plantages
1832	451
1840	383
1853	263
1862	200
1873	131
1903	82
1910	79
1940	10

ZONNEVELD, J.I.S & G.J. KRUYER (1951), NEDERZETTINGSEN OCCUPATIEVORMEN IN SURINAME, CENTRAAL BUREAU LUCHTKARTERING, PARAMARIBO PUBLICATIE NO. 6; OVERDRUK UIT: TIJDSCHRIFT VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCH AARDRIJKSKUNDIG GENOOTSCHAP, DEEL LXVIII, NO 4, 1951, PP390.

Overblijfselen

Wanneer men tegenwoordig door het gebied vaart over de Commewijnerivier is bijna niets te zien van de vroegere plantages. De oevers zijn geheel begroeid met mangrovebossen.

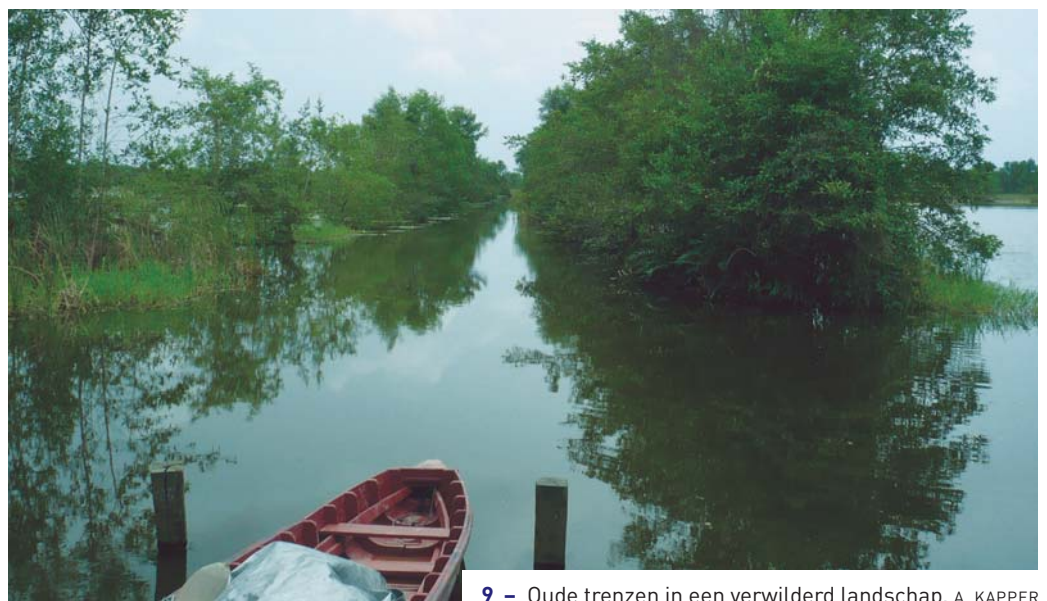
Af en toe komt een smal kreekje uit op de rivier. Dit is meestal een restant een vroegere sluisreek, die is dichtgeslibd. Na enig speurwerk zijn nog wel structuren in het landschap te vinden, maar hele woningen of loodsen zijn zeer zeldzaam (zie figuur 7). Op oude luchtfoto's zijn nog veel structuren te herkennen maar wanneer men zich in het veld begeeft zijn deze soms moeilijk terug



7 – Nog resterende plantagehuizen langs de Commewijnerivier. A. KAPPER



8 – Luchtfoto Commewijne. PARAMARIBO AREA; MATAPICA, FACULTY OF GEO-INFORMATION SCIENCE AND EARTH OBSERVATION, ENSCHEDE.



9 – Oude trezen in een verwilderd landschap. A. KAPPER



10 – Met modder overspoelde plantages langs de Warappakreek, een zijtak van de Commewijnrivier. A. KAPPER



11 – Restanten van de trens op plantage Santa Barbara. A. KAPPER

te vinden (zie figuur 8). Grote trenten zijn nog herkenbaar. Ze liggen als rechte sloten in een verwilderd landschap (zie figuur 9). De beddenstructuur is op veel plantages geheel verdwenen: of door verwaarlozing of door aanpassing van de bedrijfsvoering. Zo zijn plantages langs de Warappakreek (een zijtak van de Commewijnrivier) overspoeld met een dikke laag modder (zie figuur 10). Op andere plekken zijn de bedden overgroeid met regenwoud of onder water komen te staan. Aan de noordzijde van de Commewijnrivier zijn dijken verloren gegaan of zo erg beschadigd dat het water vrije toegang heeft. Daar vindt moerasvorming plaats. Bij plantage Santa Barbara vonden we een restant van de trens die naar de suikermolen liep (zie figuur 11). De meeste restanten van bouwwerken zijn te vinden langs de rivier. De structuren in het landschap zijn beter bestand tegen de invloed van de tijd dan de gebouwen. Van de meeste gebouwen zijn slechts enkele restanten bewaard gebleven. Zo was het plantagehuis vaak in baksteen en hout uitgevoerd terwijl overige gebouwen alleen van hout waren gebouwd. Al het hout is verdwenen; hier en daar zijn nog bouwrestanten aanwezig, in de vorm van bakstenen of neuten.

Naast de grote plantagehuizen zijn er nog vele sluizen (zie figuur 12). De sluizen zijn misschien wel de meest voorkomende bouwwerken uit de plantagetijd. Een plantage had er vaak meerdere. De functie van de sluis was essentieel, zonder een goed werkende sluis was de plantage opgegeven. De sluizen zijn vaak opgetrokken uit bakstenen die, als ballast voor de schepen, vanuit Nederland

naar Suriname werden vervoerd. Andere grote bouwwerken zijn de molens waarmee het suikerriet gemalen werd. Van deze molens zijn resten terug te vinden zoals de sluis, het rad of rollen van de pers. Een ander bouwwerk dat hoort bij de suikerplantages zijn de zogenaamde kappa's (zie figuur 13). Dit zijn grote ijzeren schalen waar het suikersap, dat tijdens het persen vrijkwam, in werd opgevangen en ingedampt. Veel resten van plantages zijn gesloopt en meegenomen voor hergebruik of verkoop.

Waardering

Bijna alle bovengenoemde elementen zijn zeldzaam in de Commewijnregio. Als we vergelijken met de situatie die er was, kan gesteld worden dat 80 à 90% is verdwenen. Voor het in stand houden van het overgebleven erfgoed is goed onderhoud nodig. Dit vindt niet plaats omdat het gebied grotendeels is verlaten. Veel gronden zijn buiten gebruik. Op plantages die in gebruik bleven is men begonnen met de teelt van andere gewassen of is de landbouwkundige functie vervallen. Hierdoor verdwenen bedrijfsgebouwen of werden nieuwe schuren gebouwd. Vele kenmerkende gebouwen zoals loodsen, droogvloeren, stoomketels en waterreservoirs zijn verdwenen, ondanks het feit dat de plantage nog in gebruik was. De enkele die nog over zijn, zijn erg bijzonder. Ze geven een goed inzicht in historische productietechnieken; het verdient aanbeveling deze in stand te houden. Gebouwen zijn tastbaar en kunnen een verhaal uit de geschiedenis illustreren.

De meeste restanten in de Commewijne verwijzen naar de plantagetijd. De cultuurhistorische



12 – Gemetselde sluizen langs de Commewijnrivier. A. KAPPER

waarde is groot. De elementen sámen vertellen de geschiedenis van de plantages. Hierbij moet de opmerking worden geplaatst dat het gebied voornamelijk in gebruik is geweest als cultuurgrond in de vorm van plantages. Nadien zijn vele plantages verlaten en is hier vaak niets voor terug gekomen. Er is dus nauwelijks sprake van verschillende historische lagen in het landschap. Op enkele plekken zijn woningen gekomen en zijn dorpjes ontstaan zoals Meerzorg en Tamanredjo. In deze dorpjes is weinig overgebleven van de oude structuur. Hier is een nieuwe laag aan het landschap toegevoegd, die geen rekening heeft gehouden met de oude. Infrastructuur is leidend



13 – Kappa's. A. KAPPER

geweest voor de ontwikkeling en niet de oude structuur in het landschap.

De samenhang tussen de verschillende elementen in het plantage-erfgoed is groot. Alle elementen verwijzen naar eenzelfde ontwikkeling in de geschiedenis: de plantage-economie. Omdat de regio een vrij eenvoudige geschiedenis kent, is de cultuurhistorie in het landschap daarom nog duidelijk leesbaar. Belangrijk is dat een bezoeker moet kunnen ervaren dat elementen bij elkaar horen.

Beleid in Suriname

Suriname is nu 35 jaar onafhankelijk en heeft een aantal moeilijke perioden gekend. Op dit moment kent Suriname (nog) geen duidelijke handhaving van het erfgoedbeleid. In de grondwet van 1987 is artikel 47 opgenomen waarin erfgoed wordt genoemd: *'De staat bewaart en beschermt de culturele erfenis van Suriname, stimuleert het behoud hiervan en bevordert het beoefenen van wetenschap en technologie in het kader van de nationale ontwikkelingsdoelinden'*.¹⁹

In 2005 is het Ministerie van Ruimtelijke orde-



14 – Plantage Rust en Werk. PHILIP DIKLAND

ning, grondbeheer en bosbeleid opgericht. Vanaf dat moment is de ruimtelijke planning voor het eerst expliciet ondergebracht bij een ministerie. De wetgeving Ruimtelijke Ordening is gestoeld op de Nederlandse, maar het erfgoedbeleid is hier niet aan gekoppeld. Gebouwde

monumenten worden tot op zekere hoogte beschermd. In 2002 is de binnenstad van Paramaribo aangewezen als Werelderfgoed.²⁰ Buiten de stad is dit veel beperkter. Zo heeft de Surinaamse overheid tot op heden geen ruimtelijk beleid of een toekomstvisie opgesteld voor de Comme-



15 – Plantage Frederiksdorp. A. KAPPER

wijnregio. Dit betekent dat initiatieven op erfgoedgebied incidenten blijven zonder duurzaam toekomstperspectief. In het slechtste geval werken ze elkaar tegen. Een voorbeeld hiervan is het openluchtmuseum Nieuw- Amsterdam en de voormalige Suikerfabriek Mariënborg. In Nieuw- Amsterdam is het openluchtmuseum al gerealiseerd terwijl op nabijgelegen Mariënborg een suikermuseum niet van de grond komt.

Ruimtelijke ontwikkelingen

De plantages leven nog steeds in Suriname. Mensen kennen de namen van de plantages nog. Dit komt ook doordat op sommige plantages dorpen zijn ontstaan uit de kampongs die ontstonden na de afschaffing van de slavernij in 1863, toen contractarbeiders uit Java en India naar Suriname kwamen. De Commewijneregio heeft sinds de aanleg van de Wijdenboschbrug over de Surinamerivier in 2000 meer potentie gekregen. Deze brug zorgt voor een permanente autoverbinding tussen de Paramaribo en de Commewijne. De verbeterde ontsluiting biedt mogelijkheden voor vestiging buiten de stad. Hierbij valt te denken aan woningbouw, landbouw en toerisme. Voorbeelden waar zulke ontwikkelingen plaatsvinden zijn op plantage Rust en Werk waar een groot slachtveebedrijf en een viskwekerij werden gevestigd en plantage Frederiksdorp die voorziet in accommodaties voor toeristen (zie figuren 14 en 15). Cultuurhistorie zal altijd aan een functie moeten worden gekoppeld wil het betekenis krijgen. Functies waarbij cultuurhistorie een belangrijke rol kan spelen in de Commewijne zijn achtereen-

volgens woningbouw, landbouw en toerisme. Belangrijk voor het succes van projecten is de betrokkenheid van de bewoners. De bewoners moeten zich bewust worden van cultuurhistorische kwaliteiten in hun omgeving. Dan pas zullen zij helpen dit te beschermen. Dit besef kan tot stand komen via educatie en voorlichting. Wat ontbreekt is een goede, integrale visie voor de Commewijne. De regio kent vele kwaliteiten en heeft veel potentie. Het is de uitdaging deze te vertalen tot een duurzame ontwikkeling van de voormalige Goudkust waarin het plantage-erfgoed een sturende rol zal spelen.

Noten

¹ Dit artikel is gebaseerd op een masterscriptie 'De goudkust van Suriname' vervaardigd ter afsluiting van de masteropleiding Landschapsgeschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen (begeleiding prof.dr. ir. Th. Spek; de scriptie is op te vragen bij A. Kapper annelienkapper@hotmail.com). Tevens is het een bewerking van de lezing 'Plantations alongside the Commewijne river: History, spatial structure and heritage' gehouden tijdens de conferentie van ICOMOS's Scientific Committee on Shared Built Heritage, 17-23 oktober 2010 te Paramaribo, ondersteund door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in het kader van het Gemeenschappelijk Erfgoedprogramma. Meer info daarover bij J.P. Corten j.corten@cultureelerfgoed.nl.

² Bubberman & Koeman, 1973: 36.

³ Bubberman & Koeman, 1973: 24.

⁴ Bubberman & Koeman, 1973: 39.

⁵ Reh, Steenbergen, Aten & Messchaert, 2005.

⁶ Dikland, 2004: 2.

⁷ Dikland, 2004: 3.

⁸ Brommer, 1993: 88.

⁹ Stichting Kafi, 1981: 4-6.

¹⁰ Volders, 1966 verwijzing in Leter, 1980: 14.

¹¹ Dikland, 2004: 2.

¹² Klooster, 2006.

¹³ Leter, 1980: 14-16; Zonneveld & Kruyer, 1951: 390.

¹⁴ Reh, Steenbergen, Aten & Messchaert, 2005: 17-19.

¹⁵ Zonneveld & Kruyer, 1951: 390.

¹⁶ Stipriaan, 1993: 128.

¹⁷ Zonneveld & Kruyer, 1951: 390.

¹⁸ Zonneveld & Kruyer, 1951: 390.

¹⁹ www.suriname.nu/101alg/grondwet09.html.

²⁰ <http://whc.unesco.org/en/list/940>.

Literatuurlijst

- Brommer, B. (1993), *Ik ben eigenaar van... Slavenhandel en plantageleven*, Pictures Publishers, Wijk en Aalburg.
- Bubberman, F.C. & C. Koeman (1973), *Schakels met het verleden: de geschiedenis van de kartografie van Suriname 1500-1971*, Theatrum Orbis Terrarum, Amsterdam.
- Dikland, P. (2004), *Het oude archief van de Dienst der Domeinen te Paramaribo: de registers van grondbrieven 1743-1826, het oude kaartenarchief 1699-1850: Digitale tekeningendocumentatie en geschiedkundige informatie van Surinaamse monumenten en plantages*, KDV architects, Paramaribo.
- Klooster, O. van der, *Surinaamse plantages: Als waren het deftige buitenplaatsen aan de Vecht*, Monumenten, 07/8 2006, pp 6-11.
- Leter, G.C. (1980), *Suriname; de plantages en hun architectuur*, Technische Hogeschool, Delft.
- Reh, W.; C.M. Steenbergen; D. Aten; W. Messchaert (2005), *Zee van land: de droogmakerij als atlas van de Hollandse landschapsarchitectuur*, Wormer: Stichting Uitgeverij Noord-Holland; Amsterdam: Architectura & Natura.
- Stichting Kafi (1981), *Historisch overzicht van de grondregistratie in Suriname*, Stichting Kafi, Paramaribo.
- Stipriaan, A. van (1993), *Surinaams contrast: roofoverleving en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863*, KITLV Uitgeverij, Leiden.
- Volders, J.L. (1966), *Bouwkunst in Suriname: driehonderd jaren nationale architectuur*, van Saane, Lectura Architectonica, Hilversum.
- Zonneveld, J.I.S & G.J. Kruyer (1951), *Nederzettingen- en occupatievormen in Suriname*, Centraal Bureau Luchtkartering, Paramaribo, publicatie no. 6; overdruk uit: Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig genootschap, Deel LXVIII, no 4, 1951.

www.suriname.nu/101alg/grondwet09.html

<http://whc.unesco.org/en/list/940> ■